

“וספרתם לכם ממחרת השבת”

א. ממחרת השבת - ממחרת יום טוב

התורה מצוה על הבאת קרבן העומר: “והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן. והניף את העומר לפני ה' לרצונכם, ממחרת השבת יניפנו הכהן” (ויקרא כג, י-יא). גם התאריך של ספירת העומר, הצמוד למצוות הבאת העומר, נקוב באותה מטבע לשון: “וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עומר התנופה שבע שבתות, תמימות תהיינה” (שם שם, טו). כידוע, היתה “מלחמת עולם” דתית ותרבותית, על הביטוי “ממחרת השבת”. הצדוקים והבייתוסים, שלא האמינו בתורה שבע“פ, לא קיבלו את דברי חז“ל, ופירשו את התורה שבכתב לפי פשוטה, סברו גם כאן: “שאינן קצירת העומר במוצאי יום טוב” (משנה, מנחות י, ג).¹ רש“י: “שאומרים אין קצירת העומר במוצאי יום טוב, אלא במוצאי שבת” (שם סה, ע“א).

חז“ל יצאו חוצץ כנגד תפיסה “פשטנית” זו. כבר במשנה נאמר, שקצירת העומר נעשתה ברוב עם ובעסק גדול: “בשבת אומר להם, שבת זו [כלומר: אקצור בשבת?] אמרו הן. שבת זו? אמרו הן. אקצור? והם אומרים קצור, אקצור? והם אומרים קצור, שלש פעמים על כל דבר ודבר, והן אומרים לו הן הן הן. וכל כך למה? מפני הבייתוסים, שהיו אומרים: אין קצירת העומר במוצאי שבת” (משנה, שם). הגמרא ממשיכה: “שהיו בייתוסין אומרים עצרת אחר השבת. נטפל להם ריב”ז ואמר: שוטים, מניין לכם? ולא היה אדם אחד שהיה משיבו, חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט כנגדו” (שם). בגמרא להלן מובאות חמש דעות² של תנאים המבארים כיצד לומדים ש“השבת” שבפסוק היא יום טוב ראשון של פסח.

בהמשך הסוגיא מובאת ברייתא: “תנו רבנן, ממחרת השבת - ממחרת יו”ט. או אינו אלא למחרת שבת בראשית?” גם כאן מובאות חמש דעות³ כיצד מוכח שאין מדובר בשבת בראשית, אלא ביו”ט ראשון של פסח, המכונה כאן ‘שבת’. בנוסף על דברי המשנה על העסק הגדול בו היה מבוצע קציר העומר בשבת להוציא מליבם של בייתוסים, אנו רואים גם מריבוי הדעות של התנאים את חשיבות מלחמת הקודש של הנאמנים לדבר ה’, בדעת הכפירה ש“ממחרת השבת” פירושו כפשוטו

¹ בסדר המשניות פרק רבי ישמעאל הוא פרק עשירי, אבל לפי סדר הגמרא הוא פרק שישי.

² הלא המה: ר' יוחנן בן זכאי, ר' אליעזר, ר' יהושע, ר' ישמעאל, ר' יהודה.

³ ר' יוסי בר יהודה, ר' יהודה בן בתירא, ר' יוסי [שתי הוכחות], ר' שמעון בן שטח.

- שבת רגילה, וההשלכה ההלכתית הנובעת מכפירה זו, שתחילת ספירת העומר, וממילא גם חג השבועות, יחולו תמיד ביום ראשון בשבוע.

מאליה זועקת השאלה: אם הדבר כל כך חשוב וכל כך פשוט [דהיינו, שלא פוסקים לפי הפשט של דברי התורה], מדוע לא היתה התורה יכולה בעצמה להוציא מליבם של טועים, ולכתוב: "והניף את העומר ממחרת החג", "וספרתם לכם ממחרת חג המצות", וכדומה? מפני מה ציוה הקב"ה לכתוב בתורתו הקדושה מצוות אלו בניסוח שניתן לטעות בהבנתו, ובכך נתן פתחון פה ומקום להתגדר בו לצדוקים ולבייתוסים?

ב. הבדלים בין שבת ליום טוב⁴

ראוי להדגיש, שההבדל בין הביטויים "שבת" ו"יום טוב" אינו הבדל של מה בכך. מעבר לבעיה ההלכתית שאנו דנים בה, בענין זמן קרבן העומר ותחילת הספירה, הרי ידוע שיש הבדל הלכתי גדול בין שבת, שבה נאסרו ל"ט אבות מלאכה באופן גורף, לבין יום טוב שהותרו בו מלאכות של אוכל נפש ומלאכות אחרות. כך שנינו במשנה: "אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד" (ביצה ה, ב). "ומתוך שהותרה הוצאה לצורך הותרה נמי שלא לצורך" (ביצה יב, ע"א).

ברם, עיקר ההבדל בין שבת ליום טוב הוא במישור המחשבתי, שבו שניהם מהווים שני מושגים ודרגות שונים לחלוטין במהותם. בהנהגת הקב"ה את העולם ובעבודת ה', מבחינים בשתי בחינות. האחת, "אתערותא דלעילא" - מציינת ברכה והשפעה א-להית ממרומים, ללא קשר לעמל ולזכות של האדם. לעומתה, "אתערותא דלתתא" הוא מושג המדגיש את חלקו של האדם בהשגות העליונות ובדרגות הבאות לו מתוך בחירה חופשית, עמל ויגיעה. לשני צמדי המושגים האלה ישנן השלכות מקבילות בצמדים נוספים שנזכיר כאן בקיצור.

ואלו הם: תורה שבכתב ותורה שבעל פה, נבואה וחכמה, שמש וירח, משה ויהושע, דור המדבר ודור באי הארץ, ועוד. בכל הצמדים הללו, הצלע הראשונה [תורה שבכתב המזוהה עם משה הנביא, שנאמר בו "פני משה כפני חמה" (בבא בתרא עה, ע"א), מנהיג דור המדבר] המציינת הנהגה עליונה ניסית של שפע ממרומים, הנהגה יציבה ועומדת לעד, שאין בה עליות ומורדות. הצלע השנייה

⁴ הנאמר בפרק הזה נשנה גם במאמר 'שבת הגדול', לעיל עמ' 25 ואילך. לשם רצף העניינים נכתבו הדברים בשני המקומות.

[תורה שבע“פ המזוהה עם יהושע ה”מלא רוח חכמה” (דברים לה, ט), שנאמר לו “והגית בו יומם ולילה” (יהושע א, ח) שעליו נאמר “פני יהושע כפני לבנה” (בבא בתרא שם), ושהנהיג את דור באי הארץ], מאופיינת כולה בהשגות ודרגות שהושגו בעמל ביגיעה, ומציינת את חלקו של האדם בדרגה שהושגה.⁵

ברוב המקרים, קיים יחס של משפיע-מושפע בין חלקי הצמדים: משה הוא רבו של יהושע; אור הלבנה הוא בבואה של החמה הזורחת עליו; תורה שבכתב היא המקור עליו מתבססת תורה שבעל פה; נבואה א-להית היא מעל החכמה האנושית; ורק מכח דור המדבר שזכה לקבלת התורה - היו יכולים בניי להיכנס לארץ ישראל.⁶

לענייננו, יש להוסיף לשרשרת הצמדים האלה גם את שבת ויום טוב. ההבדל עולה מסוגיית הגמרא לגבי ‘ברכת היום’, ביום טוב שחל להיות בשבת: ‘רבי אומר, אף חותם בה מקדש השבת ישראל והזמנים. תני תנא קמיה רבינא: ‘מקדש ישראל והשבת והזמנים’. אמר ליה: אטו שבת ישראל מקדשי ליה? והא שבת מקדשא וקיימא! אלא אימא: ‘מקדש השבת וישראל והזמנים’ [רש”י: בשלמא זמנים צריך להקדים קדושת ישראל לקדושתו. שעל ידי קדושת ישראל נתקדשו הם, ואילו לא נתקדשו ישראל לא היו קובעים חודשים וקוראים מועדים בבית דין” (ביצה יז, ע”א).

ואכן, כל יודע ספר מודע להבדל בין שבת, שאין לאדם מגע יד בקביעתה אלא היא “קביעא וקיימא” בקדושת ה’ ב’אתערותא דלעילא’, לעומת החודש וחגי ישראל, שקדושתם תלויה ועומדת בהחלטת בית הדין. כך נאמר: “החודש הזה לכם” (שמות יד, א) ודרשו חז”ל “עדות זו תהיה מסורה לכם” (ראש השנה כב, ע”א) וכן דרשו על הפסוק “מועדי ה’ אשר תקראו אתם” (ויקרא כג, ב) “אַתֶּם אפילו שוגגין... אפילו מזידין אפילו מוטעין” (ראש השנה כה, ע”א).⁷ ומכאן המטבע שטבעו חכמים בברכת החודש והמועדים “ברוך אתה ה’ מקדש ישראל [שהם מקדשים את] וראשי חדשים”, או: “והזמנים”, וכדברי רבינא בגמרא.

⁵ לבירור נרחב של ענין זה עיין בעיוני פרשה שמות, עמ’ 69 ובהסתרים באסתר, עמ’ 259.
⁶ אמנם יש בחינה של “חכם עדיף מנביא” (בבא בתרא יד, ע”א) וכוח החידוש של תורה שבע“פ של יהושע יש בו חופה שמשה נכוח ממנה (שם עה, ע”א).
⁷ מבואר שם בגמרא, שהמילה “אתם” בכתיב חסר, שיייתכן לקרוא אותה גם “אַתֶּם”, מופיעה בפרק שלש פעמים בהקשר לקביעת המועדים, (בפסוקים ב, ד, לז), וע”כ מובאות שלש דרשות: אפילו שוגגין, אפילו מזידין, אפילו מוטעין.

יש להדגיש, שקידוש החודש לא רק שהוא מסור לידי חכמים, אלא שלקב"ה אין בו שום חלק ונחלה כביכול, וגם אם יכריזו מן השמים על יום החודש או על עיבור השנה, לא יתחשבו בדעתם כלל. כך עולה מדרשת חז"ל שהובאה לעיל "אתם" - אפילו שוגגין... אפילו מזידין... אפילו מוטעין".⁸ כך עולה גם מדרשת חז"ל לפסוק "תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו כי חוק לישראל הוא משפט לא-להי יעקב" (תהלים פא, ד-ה): "מלמד שאין בי"ד של מעלה נכנסין לדין, אלא אם כן קידשו בי"ד של מטה את החודש... גזרו בי"ד למטה היום ראש השנה, אומר הקב"ה למלאכי השרת: העמידו בימה ועמדו סגוריא ועמדו קטגורין... מתכנסין מלאכי השרת אצל הקב"ה ואומרים: אימתי ר"ה? והוא אומר: ולי אתם שואלים? אני ואתם נשאל לבי"ד של מטה" (ילקוט שמעוני תהלים, רמז תתלא).

הדבר מזכיר את הגמרא הידועה בענין תנורו של עכנאי, שבו ניסתה בת קול 'להתערב' במחלוקת תנאים: "אמרה להם, מה לכם אצל ר"א, שהלכה כמותו בכל מקום. עמד ר' יהושע על רגליו ואמר 'לא בשמים היא'...? אמר רבי ירמיה, שכבר ניתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחים בבת קול, שכבר כתבת בתורה 'אחרי רבים להטות' (שמות כג, ב). אשכחיה רבי נתן לאליהו, א"ל: מאי עביד קודשא בריך הוא בהדיא שעתא? א"ל, קא חייך ואמר: נצחוני בני נצחוני" (בבא מציעא נט, ע"ב).

אם כל כך גדול ההבדל בין בחינת שבת לבחינת יום טוב, מתחזקת השאלה: אם התורה מתכוונת שקציר העומר וספירת העומר מתחילים למחרת יום טוב, מדוע כתבה "ממחרת השבת"?! שאלה זו קשורה ללא ספק למכלול גדול הרבה יותר, והוא הנושא של תורה שבעל פה כולו: למה צריך את התורה שבעל פה, ומדוע לא היה יכול הקב"ה לתת תורה שבה כתוב הכל בצורה ברורה ופשוטה ללא מחלוקות וספיקות. זוהי הרי משימתו של כל מחוקק, לכתוב את החוק באופן פשוט, מובן, ברור לכולם, ללא אפשרות של בלבול וספיקות.¹⁰ ואילו בתורה שלנו נראה שהכל הפוך; לכאורה "בכוונה" כותבים דברים שלהלכה אין מתכוונים

⁸ שוגגים או מוטעים עוד אפשר להבין. "אתם אפילו מזידין" הוא חידוש עצום, שאף שבית הדין יודע שאינו צודק, ומקדש את החודש שלא כדין - קביעתו קביעה!

⁹ נוסח עדין למה שבלשון העם פירושו "אל תכניס ראשך לעניינים שאתה לא שייך בהם", והרי זו לכאורה חוצפה כלפי שמיא! בכל זאת הקב"ה מחייך ואומר 'נצחוני בני', כי הוא נתן להם את הכח העצום הזה, והוא ש"צמצם" כביכול את זכותו להתערב בענין, ואמר "לא בשמים היא", "אחרי רבים להטות".

¹⁰ מחוקק בשר ודם לא תמיד מצליח במשימה זו, ותמיד ימצא עו"ד מפולפל שימצא דרך להסביר חוק פשוט בצורה עקומה, או ימצא פרצה בחוק המאפשרת לרמוס את החוק בדין. אבל ודאי שאם הקב"ה היה רוצה, היה יכול לכתוב תורה כזאת שאין בה פרצות.

אליהם. אכן, לנושא רחב זה נקדיש עיון מיוחד להלן (עמ' 463). במאמר זה נתייחס לשאלה הפרטית, מדוע בחרה התורה לכתוב “ממחרת השבת”, כשהיא מתכוונת ל“ממחרת החג”, ביטוי שיש לו משמעות אחרת לגמרי גם מבחינה מעשית וגם מבחינה מהותית.

ג. הרב דסלר: השבת הטומאה

הרב דסלר נוטה לפרש את המילה “שבת” שבפרשת העומר כרמז למהות של הספירה, שתכליתה להשבית את טומאת מצרים מכל וכל. כבר בזוהר יש השוואה בין “וספרתם לכם” של העומר, לבין “וספרה לה” (ויקרא טו, כח) שבנדה; כמו שבנדה חייבים להיות שבעה נקיים טהורים מכל כתם ושמץ של דם, כך גם בהשבת טומאת מצרים חייבת להיות השבתה מוחלטת. וכך כתב אור החיים: “אמרו ז”ל (זוהר ח”ג צד ע”א), כי לצד שהיו בטומאת מצרים ורצה ה’ להזדווג לאומה זו, דן בה משפט נדה, שדינה לספור ז’ נקיים. וצוה שיספרו שבעה שבועות ואז יהיו מוכשרים להכנסתם ככלה לחופה. והגם כי שם שבעה ימים וכאן שבעה שבועות? לצד הפלגת הטומאה וגם היותם בכללות ישראל, שיער התמים דעים [הקב”ה] כי כן משפטם.”¹¹ (אור החיים כג, טו).

על בסיס ההשוואה הזו כתב הרב דסלר: “בספרים הקדושים רמזו על הקשר שבין ספירת ז’ שבועות של העומר ובין ספירת ז’ נקיים של נדה (זוהר אמור צז, ע”ב וברעיא מהימנא שם צז, ע”א). מי שמבקש לצאת מטומאה לקדושה צריך ביקורת ממושכת ומכופלת, וזה גדר שבעת הנקיים, פירוש: ימים שיהיו נקיים לגמרי מכל סוג של טומאה, ושיהיו רצופים בזה אחר זה באופן שאם תתגנב לביניהם טומאה כלשהי, צריך להתחיל הכל מחדש... וכן בגאולת מצרים, שעניינה היה יציאה מרשות אחרת לרשותו של הקב”ה, הוצרכו בעלייתם לקדושה עליונה של מעמד הר סיני, לספירת שבע פעמים שבע, כדי לעיין ולהתבונן בכל יום שמא חדרה שוב הטומאה דרך איזה סדק שבלב”.

הרב דסלר ממשיך: “וזה מרומז באמרם ‘וספרה לה - לעצמה’ (כתובות עב, ע”א), וההלכה שלמדו מזה ידועה, שהיא נאמנת על עצמה. וטעם הדין בשורשו הוא, משום שהבדיקה צריכה להיות בתוך עצמה בפנימיותה. וכן מצינו בספירת העומר ‘וספרתם לכם ממחרת השבת’... וברור שהתורה מרמזת [בשימוש במילה

¹¹ דהיינו: כיון שטומאת מצרים היתה גדולה מאוד ומרובה, וגם חלה על כלל העם, הופכים שבעת הימים הנקיים של הנדה הפרטית, לשבעה שבועות של ספירת העומר.

'שבת' במקום 'חג' על השבתת הטומאה, כמו שעל הזבה להיות בטוחה בכל יום, שהושבתה ממנה הטומאה, טרם תתחיל לספור הלאה" (מכתב מאלהו ח"ב, עמ' 24). וכבר קדמו רבי יעקב צבי מקלנבורג, שכתב: "אשר גם מטעם זה יקראו ימי הפסח 'שבת', על שם השבתת החמץ הגשמי והרוחני" (הכתב והקבלה, ויקרא כג, יא).

כדי להבין את הנחיצות בהשבתה המוחלטת של הטומאה, יש לזכור את דברי האור החיים על "הפלגת הטומאה" של בני במצרים. ואכן, כך דרשו חז"ל: "ואת ערום ועריה" (יחזקאל טז, ז) - שהיו ערומים מן המצוות" (ילקוט שמעוני ח"ב רמז שנה) עד כדי כך שה' היה צריך "לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי" (דברים ד, לד) - "שאף אתם הייתם גויים כמותם" (חזקוני שם). וכידוע, זה היה ענין החיפזון, שלולי נחפזו בני"י לצאת, היו נופלים ח"ו לשער ה"נ" של הטומאה, שממנו אין עולה: "ידוע, שמדרגת הטומאה של מצרים היא בחינת נ' שערי טומאה, בחינת הפירוד הגמור מהקדושה, שאינה שייכת בה עוד כל אפשרות לתיקון. דרגה זו היא הכליון הרוחני. ובהיותם במצרים ירדו בני"י אל מ"ט שערי טומאה, כדאיתא בספרים הקדושים" (מכתב מאלהו ח"ב, עמ' 31-32). לכן, כדי להגיע למ"ט שערי קדושה ולקבלת התורה בחג השבועות, יש להשבית את כל מ"ט שערי טומאה לגמרי, ועל כן הספירה פותחת במילים "ממחרת השבת".

על הקשר בין ספירת הנדה לספירת העומר בענין ההשבתה המוחלטת של הטומאה, יש להוסיף את היסוד, שטומאה אינה בטלה ברוב. כידוע, ישנו מושג של "ביטול ברוב", הַתְּקַף בַּחֶלֶק נִיכָר מִשְׁטַחֵי הַהִלְכָה. בתערובות של איסור בהיתר ידוע שהאיסור בטל ברוב.¹² גם בסנהדרין נאמר "אחרי רבים להטות" (שמות כג, ב) והמיעוט כמאן דליתיה. אבל בטומאה וטהרה אין ביטול ברוב, ואפילו טיפת טומאה אינה נטהרת ברוב טהרה. אדם שטובל במקוה, ורק שערה אחת שלו לא היתה במים - לא אומרים 'רובו ככולו'. השערה הזו הטמאה אינה מתבטלת ברוב הגוף שטבל במקוה, אלא האדם כולו טמא; הכל - או לא כלום!¹³ כך גם נדה שראתה כתם או דם ברגע האחרון של שבעת הנקיים - טמאה לגמרי, והעובדה שהיתה נקיה ברוב המוחלט של הזמן אינה נחשבת כלל. כך גם בספירת העומר - מי ששכח יום הפסיד הכל, לא רק את שני האחוזים של היום שהפסיד. התורה הדגישה "תמימות תהיינה" - תמים ומושלם. לכן נאמר "ממחרת השבת", כי בכדי

¹² מבלי להיכנס לפרטי דינים אם צריך רוב סתם או פי ששים, מאה או מאתים. ראה בזה גם לעיל עמ' 34 במאמר 'סמלי חמץ ומצה בהנהגת ה' את ישראל', פרק א.

¹³ ישנם מבחנים בהם ציון עובר הוא 100, למרות שציון 99 הוא מצוין - במבחנים אלו הוא נחשב ציון נכשל.

להגיע למתן תורה יש להשבית את הטומאה לגמרי. לא “בערך”, לא “כמעט” ולא את “רוב” הטומאה. השבתה מלאה - “ממחרת השבת”!

ד. מ”שבת” ל”שבת” דרך ה”חודש”

בדרכו של הרב דסלר, שהסביר שהביטוי “ממחרת השבת” רומז לרעיון מסוים בענין הספירה שמובע במילה “שבת” דווקא, ננסה להביא טעם אחר. בכמה מקומות¹⁴ דיברנו על התופעה, שבמעשה הבריאה ישנן תהליכים שנראים כבריאה ב’הוה אמינא’, ולבסוף מסיק הקב”ה כביכול לברוא בריאה אחרת: א. “עלה במחשבה לבראותו במידת הדין, וראה שאין העולם מתקיים והקדים מידת הרחמים ושיתפה למידת הדין” (רש”י, בראשית א, א). ב. “וירא א-להים את האור כי טוב - ראה שאינו כדאי להשתמש בו רשעים והבדילו לצדיקים לעתיד לבוא” (רש”י, שם שם, ב). ג. “רב יהודה רמי: כתיב ‘בצלם א-להים ברא אותו’, וכתיב ‘זכר ונקבה ברא אותם’ - הא כיצד? בתחילה עלה במחשבה לבראותו שנים ולבסוף נברא אחד” (כתובות ח, ע”א). ובמדרש למדנו: “בשעה שברא הקב”ה את אדם הראשון, אנדרוגינוס בראו, הה”ד ‘זכר ונקבה בראם’. אמר רשב”ג בשעה שברא הקב”ה אדה”ר, דו-פרצופין בראו, ונסרו ועשאו גביון, גב מכאן וגב מכאן”. על הסיבה לניסור זה מעידה התורה בעצמה “ויאמר ה’, לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו” (בראשית ב, יח).

והמאמרים מוקשים: מתי עלה במחשבה לפניו, ומתי ראה שלא? כלום לא חשב הקב”ה מעיקרא שאין האור יפה לרשעים, שהיה צריך אחר”כ לגנוז אותו? כלום יש “לפני” ו”אחרי” קמי שמיא? מה פשר האמרה “לא טוב היות האדם לבדו”? אם ‘לא טוב’ - מדוע יצר אותו הקב”ה כך? מהי המשמעות של ה’הוה אמינא’ הללו בבריאה, שלאחריהן הקב”ה כביכול מתקן את ה”טעות” ומשנה את הבריאה ממחשבתו המקורית? האם ח”ו יש שינוי במחשבת ה’ ופעלו?

כדי להסביר תופעות אלו, עלינו להתעמק בתכלית הבריאה. כך כתב רמח”ל בענין זה: “הנה התכלית בבריאה היה להיטיב מטובו ית”ש לזולתו... ואולם גזרה חכמתו שלהיות הטוב שלם - ראוי שיהיה הנהנה בו בעל הטוב הוא פירוש מי שקנה הטוב בעצמו ולא מי שיתלוה לו הטוב בדרך מקרה... ועל כן גזר וסידר שיבראו ענייני שלמות וחסרון, ותברא בריה שיהיה בה האפשרות לשני העניינים בשוה, ויותנו לבריה אמצעים שעל ידם תקנה לעצמה השלמות ותעביר ממנה

¹⁴ כגון בעיוני פרשה בראשית, עמ’ 23 ואילך, ולעיל עמ’ 65.

החסרונות" (דרך ה' ח"א פ"ב א-ב). זהו הטעם הידוע בספרים כ"נהמא דכיסופא", דהיינו: מי שמקבל מתנה בחינם, בוש במה שקיבל במתת חסד בלא שיהיה ראוי לה. "רוצה אדם בקב שלו מתשעה קבין של חבירו" (בבא מציעא לח, ע"א). ו"איזהו עשיר? השמח בחלקו" (אבות ד, א) - חלקו שעמל ועבד בו.

כל בריאת העולם מבוססת על הרעיון שהקב"ה הוריד את העולמות הרוחניים שקדמו לעולם,¹⁵ יצר עולם גשמי שבו הוא מסתתר, ויש בו יצר רע ותאוות, והאדם נקרא לעלות מעלה ולחזור לעולמות הרוחניים ששם מקור העולם. כך גם לגבי האדם הפרטי. הנשמה הרוחנית חלק א-לוה ממעל היתה קיימת בעולמות הרוחניים. אבל תכליתה אינה להשאר שם אלא לרדת לעוה"ז, ירידה לצורך עליה - להתגבר על התאוות, לעבוד את הקב"ה, ואח"כ לחזור טהורה לשמים ולקבל את שכרה בזכות ולא בחסד.

מדוע אם כן היתה מחשבה על הדרגה הגבוהה יותר, והיתה הווה אמינא על עולם רוחני יותר, שרק אחריה נוצרה הדרגה הנמוכה יותר? כדי שאדם ידע למה לשאוף, וכדי שידע שהוא יכול להגיע לגבהים ששם היה בתחילה. אפשר להמחיש זאת ע"פ הגמרא הידועה שעובר במעי אמו "מלמדין אותו כל התורה כולה... וכיון שבא לאוויר העולם בא מלאך וסוטר על פיו ומשכחו כל התורה כולה" (נדה ל, ע"ב). אנחנו מבינים מדוע המלאך משכח את תלמודו של העובר, כי ה' חפץ שהתורה לא תתקבל במתנה משמים, כי אז לא תהיה לה אחיזה ממשית באדם. רק "תורה שלמדתי באף [=בקושי] נתקיימה לי" (ילקוט שמעוני ח"ב, רמז תקסח). רק תורה שאדם עמל בה ויגע בה, נשארת שלו לעד. אבל מדוע אם כן למד המלאך את התורה עם העובר מלכתחילה, אם סופו לשכחה? כדי שאדם ידע שהוא מסוגל לדעת ש"ס', שהרי היה כבר שם וידע את כל התורה כולה, ועכשיו יש רק להוציא דרגה זו מהכח אל הפועל - "לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה היא... בפיך ובלבבך לעשותו" (דברים ל, יד).

נדגים ענין זה בדוגמא של האור הגנוז. אדם הראשון "הביט בו וראה מסוף העולם ועד סופו" (בראשית רבה יב, ו), ובאור זה הוא ראה ש"אין מקום פנוי בלא שכינה" (שמות רבה ב, ט) - אבל קיבל דרגה זו במתנת חינם. הקב"ה רוצה שהוא יגיע לדרגה זו מעצמו בבחירה חופשית, ולכן גנז את האור לצדיקים לעת"ל. אין כאן 'הו"א ומסקנה'; יש כאן מתנת חינם, שנועדה לאפשר לאדם להבין, לאן הוא

¹⁵ "תורה קדמה לעולם" (בראשית רבה ח, ב) "אסתכל בתורה וברא עלמא" (שם א, ב).

מסוגל וראוי להגיע בכוחו הוא, בבחירה חופשית, גם אם תינטל המתנה ממנו. כך לא ירגיש ‘כיסופא’ בקבלת ה‘נהמא’, ויזכה לדרגותיו ולשכרו בדין.¹⁶

כיון ששבת היא ‘קביעא וקיימא’ ומתנה משמים, ואילו החודש מסמל את כוחם של חכמים, ניתן לומר שדרכנו היא מ“שבת” [שלפני ירידת העולמות] ל“שבת” [עולם הבא אחרי שנגיע למטרה], והדרך היא ה“חודש” - בעולם הזה, בו אנו משיגים בכוח בחירתנו את הדרגה שקבלנו במתנה שנלקחה מאיתנו.

ידוע שפסח בא ב‘אתערותא דלעילא’ כשבנ”י היו ערומים מן המצוות, וה’ פסח אפילו על ה“פתחו לי פתח כחודו של מחט”.¹⁷ לכן אפשר לקרוא לפסח גם “שבת”, שבאה במתנה ממרום. זו הסיבה שהתורה אומרת “וספרתם לכם ממחרת השבת”, כי פסח הוא בבחינת “שבת”. מכאן מתחילה ספירת העומר, שהיא בחינת “חודש”, ואנו שואפים להגיע שוב למדרגת “שבת” במתן תורה, הוא חג השבועות, אחרי שהגענו לשם בכוחות בחירתנו בימי הספירה.

ה. יציאת מצרים כתהליך לידה של עם ישראל

הרב חיים פרידלנדר ביאר את הדברים הבאים, תוך שימוש במשל לידת תינוק והתפתחותו, לבאר את השלבים הראשונים של התהוות עם ישראל ביציאת מצרים עד לקבלת התורה: “בתהליך התהוות עם ישראל יש להבחין שלושה שלבים עיקריים: א. גלות מצרים בחינת עיבור: כמו העובר המתרקם ומתפתח מבפנים ואינו נראה מבחוץ, כך הכין הקב”ה את יצירת עם ישראל וגאולתו מתוך הסתר פנים. ב. יציאת מצרים שנמשלת ללידה: בנ”י היו שקועים לגמרי בתוך טומאת מצרים, והיציאה ממצרים היתה פתאומית ובזמן קצר ביותר¹⁸ כעזיבת העובר את רחם האם, ממצב של הסתר פנים עברו ברגע אחד¹⁹ לגילוי של ניסים גלויים, ומיד התעלו כלל ישראל משפל המדרגה של טומאת מצרים לשיא הגדלות... אמנם כל העליה הזו ניתנה לנו ע”י אתערותא דלעילא”.

¹⁶ עיין בעיוני מועדים חלק א, שיחות ליום הכיפורים, עמ’ 283 ואילך.

¹⁷ עיין לעיל עמ’ 41, 177 ועוד.

¹⁸ זה ענין החיפזון של יצ”מ, לו הקדשנו מאמר בעיוני מועדים ח”ג, הגדה של פסח, עמ’ 293.
¹⁹ אמנם הניסים הגלויים התחילו עשרה חודשים לפני היציאה ממצרים, בעקבות המכות, שכל אחת נמשכה עם התראתה חודש [רש”י ז, כה: “וימלא שבעת ימים... שהיתה המכה משמשת רביע חודש, וג’ חלקים היה מעיד ומתרה בו”]. המקור בשמות רבה ט, יב]. ובכל זאת, היציאה ממצרים היתה פתאומית בחיפזון ובבהלה.

הרב ממשיך לתאר את השלב השלישי: "ג. הימים שבין יציאת מצרים לקבלת התורה ימי הגדילה: כל המתנות שקבלנו במתנה בעת יציאת מצרים עלינו לעשותן יסוד וקנין בנפשנו ע"י עבודה עצמית [בהערה הוסיף: במ"ט יום שבין יציאת מצרים לקבלת התורה, היה עליהם לקנות בדין את מה שקבלו ע"י הניסים בחסד, כדי לזכות ולקבל תורה בדין היו זקוקים לימי הכנה]. מטבע הדברים, ההתרגשות הראשונית מתקררת כעבור זמן, ההכרה שהגיעו אליה ע"י ניסים אינה נעשית קניין עצמי של הנהגה גם בחיי היום-יום. עתה הגיעה העת לבסס ולקבוע את הגדלות באופן קבוע לצמיתות. לאחר העליה הפתאומית של 'מי יעלה בהר ה' שזכו לה במתנת שמים, חייבים בנ"י לעסוק בכוחות עצמם להגיע ל'מי יקום במקום קדשו', דהיינו: לקבוע ולייצב בדרך התפתחות והתבססות איטית את הגדלות שזכו לה במ"ט הימים" (שפתי חיים מועדים ג, עמ' לו).

על פי הדברים האלה, התואמים את פירושו לשימוש במילה "שבת" במקום "יום טוב", נוכל ליישב שאלה בענייני ליל הסדר. בגמרא נאמר: "אמרו עליו על רבי עקיבא שהיה מחלק קליות ואגוזים בערב פסח כדי שלא ישנו וישאלו. תניא, רבי אליעזר אומר: חוטפין מצות בלילי פסחים בשביל התינוקות שלא ישנו"²⁰ (פסחים קט, ע"א). וכן פסק הרמב"ם: "צריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו מה נשתנה... וכיצד משנה? מחלק להם קליות ואגוזים" (הלכות חמץ ומצה ז, ג).

ויש לשאול על דין זה: מובן שיש לעשות מעשים כדי שהילדים לא ירדמו, ויוכלו לשאול שאלות, אבל למה מכל הדברים האפשריים, צריך לחלק להם דווקא קליות ואגוזים, כאשר האגוז הוא סימן רע? הלא כך למדנו בהלכות ראש השנה: "יש מדקדקים שלא לאכול אגוזים, שאגוז בגימטריה חטא,²¹ ועוד שהם מרבים כיחה וניעה ומבטלים התפילה" (רמ"א או"ח תקפג, ב בשם מהרי"ל). וכי לא מצאנו דברים אחרים שיעוררו את הילדים, ולא יעוררו מקטרגים וחטאים?

²⁰ אולי מכאן נפוץ המנהג "לגנוב" את האפיקומן - "חוטפין מצות בלילי פסחים" ואכן כך כתב בספר חק יעקב: "ואפשר שמזה נתפשט המנהג שמניחין לתינוקות במדינות אלו לחטוף האפיקומן, שע"י זה לא ישנו ויתעוררו לשאול" (סי' תעב סק"ב). אמנם הראשונים ביארו משפט זה באופנים אחרים - ראה רש"י ורשב"ם שם, ורמב"ם הלכות חמץ ומצה ז, ג. תודה לעורך על תוספת המקורות.

²¹ חטא בגימטריה 18 ואגוז בגימטריה 17, אבל בגימטריה הפרש אחד מתקוז עם תוספת המילה עצמה "עם הכולל", וגם בלאו הכי - האות א' של המילה חטא נחה, ואינה נשמעת בקריאה...

לפי האמור, חלוקת האגוזים בערב פסח היא בדווקא, שהרי כל ענין יציאת מצרים היה, כפי שנתבאר, ב'אתערותא דלעילא', ללא מגע יד אדם, והקב"ה הוציא אותנו ממצרים עם המ"ט שערי טומאה - עם כל ה"אגוזים" הקשים. רק אחרי הלידה - יציאת מצרים, אנו אמורים להפוך כל אגוז-חטא לקדושה וטהרה, ובסופו של דבר להפוך את מ"ט שערי הטומאה למ"ט ימים שבהם מתעלים לקראת קבלת התורה. לכן בר"ה משתדלים להסתיר את ה"אגוזים", אבל בפסח ה"אגוזים" הם עצמם הענין של יציאה באתערותא דלעילא בחיפזון, עם ולמרות הטומאה, ומכאן ואילך מתחילה העבודה להפוך טמא לטהור!

לציון ולהדגשת העובדה שיציאת מצרים בפסח היתה מתנה א-להית באתערותא דלעילא, ללא זיקה לדרגתם ולזכויותיהם של בני ישראל, משתמשת התורה במושג "שבת" לציון יום טוב של פסח, וכמוסבר לעיל.

ו. הסברים נוספים לשימוש ב"שבת" במקום ב"יו"ט"

בפרק זה נביא בקצרה שלשה פירושים נוספים לשאלה מדוע מדגישה התורה "ממחרת השבת", כאשר כוונתה ל "מחרת יום טוב".

א. אברבנאל: "ולהיות היום הראשון של פסח ראש למועדים, נקרא היום ההוא מחג הפסח 'שבת', בה"א הידיעה ["ממחרת השבת"], כי בו שבתת מלאכה הראשונה שבמועדים... והנה נקרא החמשה עשר, שהוא היום הראשון של פסח 'שבת' משום שהוא היום הראשון של המועדים ששבתה בו מלאכה" (ויקרא כג, ד"ה והנה התחיל בחג הפסח). דהיינו, המילה שבת באה להדגיש שגם ביו"ט יש לשבות, והתורה מדגישה זאת בתוספת הכינוי 'שבת' ליום טוב הראשון בשנה - הלא הוא פסח.

ב. לנצי"ב תירוץ אחר. הוא מדגיש שאכן מבחינת הקרבנות שבת ויום טוב זהים. את הרעיון הזה מדגישה התורה בכך שקראה ליו"ט [הראשון] של פסח - שבת. וכך כתב: "ממחרת השבת - היינו יום טוב. והא דנקרא כאן שבת, היינו משום דבקרבת בית במקדש איירי, ואין נפקא מינה בין שבת ליום טוב, דבקרבת חובה וקבוע זמן - מקריבין גם בשבת, ונדריים ונדבות אסורים גם ביו"ט.²² מה שאין כן במדינה [לא בהקשר של קרבנות] נקרא יום טוב "שבתון"

²² בסוגריים ציין הנצי"ב: "ואע"פ שעדיין יש נפקא מינה בראיה וחיגה [שמותרים ביו"ט ואסורים בשבת] מכל מקום זה אינו אלא פרט אחד".

להקטין השביתה דאוכל נפש שרי" (העמק דבר, ויקרא כג, יא). אכן, בעברית מקובלת תוספת "ון" בסוף מילה כדי להקטין את משמעותה. ילד קטן הופך לילדון, ספר קטן הופך לספרון, גשר קטן - לגשרון, ושבת "קטנה" שמתרת באוכל נפש - נקראת "שבתון". אבל בבית המקדש, שהיום טוב הוא כמו שבת גדולה, שהרי דינם שווה כמו שהביא הנצי"ב - נקרא היום טוב - "שבת"!

ג. האדמו"ר מסלונים תירץ: "כי עיקר ענין הפסח הוא בחינת דילוג, לעילא מכל דרגין, ובחינה זו אין להשיג אלא בכח הרבים כמו שבת קודש, ולכן מצוותו להיאכל בחבורה" (נתיבות שלום, שבת ח"ב, עמ' לו). ואכן שבת היא "רזא דאחד" (זוהר תרומה קלה, ע"ב), ועל כן יש קווים מקבילים בין פסח שנאכל בחבורה וזוקק אחדות, לבין שבת שמסמלת אותו מסר של אחדות.

האדמו"ר מפנה לדברי מהר"ל מפראג בענין ה"אחדות" שיש בפסח: "אמנם פסח שני הנקרא בלשון חכמים 'פסח קטן' (משנה ר"ה א, ג ועוד) בא בשביל עבודת היחיד. כי חילוק יש בין הכלל אשר הקב"ה הוא א-להיהם [פסח רגיל] ובין היחיד [שנדחה לפסח שני]... כי במרובים הקב"ה הוא א-להיהם והוא א-להיהם על כל פנים [=בכל מקרה], וביחיד הוא א-להיו רק כאשר הוא מקבל את א-להותו. ולפיכך יש שני פסחים: פסח ראשון לציבור, ופסח שני ליחיד, דהיינו יחיד נדחה לפסח שני ואין רבים נדחים" (גבורות ה', פרק לח). לכן כינתה התורה את היום-טוב של פסח בלשון שבת, כי שניהם ברזא דאחד!

כל המשמעויות העמוקות הללו טמונות בדברי התורה "ממחרת השבת", כלפי יום ט"ז בניסן. ועל אף שיש בכך פתח ומקום לרשעים לטעות ולהטעות, כבר אמר הנביא: "כי ישרים דרכי ה', וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם" (הושע יד, י).²⁵ ברוך הוא א-להינו, שהבדילנו מן התועים ושם חלקנו מיושבי בית המדרש ההולכים בדרכי ה' הישרים. ועל כן אנו זוכים להבין גם את הכתוב "ממחרת השבת" - שהוא יום טוב של פסח, וגם את כל דברי המוסר והמחשבה שהעלינו במאמר זה כדי להסביר את השימוש בביטוי "ממחרת השבת" בדווקא.

²⁵ השווה לדברי רש"י על הפסוק "נעשה אדם" (בראשית א, כו): "אע"פ שלא סייעוהו ביצירה ויש מקום לאפיקורסים לרדות, לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומידת ענוה, שיהא הגדול כמלך ונוטל רשות מן הקטן". המקור: מגילה ט, ע"א; סנהדרין לח, ע"ב.